

ANTIKA

MARIN ZANINOVIC

PHAROS
OD POLISA DO MUNICIPIJA

UDK 904:930.2(497.13) »639/652«

Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper

Primljeno: 24. V. 1989.
Received:

Dr. Marin Zaninović
YU — 41000 Zagreb
Arheološki zavod Filozofskog
fakulteta, Đure Salaja 3

Kao autonomni polis Pharos ima svoje zakone, svoj novac i svoju gospodarsku strukturu, koja uključuje organiziranu raspodjelu zemljišta. Ta *chora* je prvi poznati katastar u našoj zemlji. Grad je proživljavao različite teškoće nakon rimskog prodiranja u 3. st. pr. n. e. Prema sačuvanom natpisu senat je vratio polis Pharana zemlje i zakone otaca i udijelio im savez i prijateljstvo. Iz tog slijedi ona linija razvitka, koja u određenom povijesnom trenutku grčki polis pretvara u rimski municipij, kako to potvrđuju dva sačuvana natpisa u kojima se spominju dekurioni.

Među malobrojnim helenskim oazama na našoj jadranskoj obali i na otocima Pharos — Stari Grad na otoku Hvaru — zauzima istaknuto mjesto. Povijesna vrela, natpisi i stari pisci, te arheološki ostaci omogućavaju nam barem djelomično poznavanje njegove stoljetne prošlosti. Naime, kroz gotovo tri i pol stoljeća autonomije, ova naseobina, što su je u 99. olimpijadi — 385/4. pr.n.e. osnovali kao svoj polis doseljenici s otoka Parosa u Egejskome moru, kako je to zabilježio Diodor Sicilski, doživjela je zasigurno mnogošta.¹ Do nas su stigli samo fragmenti njene povijesti, koja je, kako su nam pisana vrela zabilježila, bila u nekoliko navrata mučna i teška, pa je bilo ugroženo i samo njeno postojanje.

¹ Diod., XV, 13, 14; G. Novak, Stari Grci na Jadranskom moru, *Rad JAZU*, 322, Zagreb 1961, 145—222; idem, Hvar kroz stoljeća, Zagreb 1972³, D. Rendić-Miočević, I Greci in Adriatico, *Studi romagnoli*, XIII, 1962, 40—56; idem, Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba — Jadasini, *Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku (=VAHD)*, 52, 1935—1949, 27. i d.; M. Zaninović, O naseljenosti otoka Hvara u antičko doba, *VAHD*, 68, 1966, 195—213; idem, New Contributions to the Archaeology of Pharos, *VAHD*, 77, 1984, 91—101; idem, I Greci e gli Illiri sul Pharos Adriatico (4—3. sec. a. Cr.), *Praktika tou diethnous synedriou klasikes arhaiologias*, Athena 4—10 septembriou 1983, tomos A, Athena 1985, 306—308; L. Braccesi, *Grecità adriatica*, Bologna 1971, 131. i d.

Plodna ravnica u središnjem dijelu otoka, dužine oko 10 km, između zaljeva Staroga Grada i Jelse, s nizom zaštićenih uvala i luka, privukla je grčke doseljenike, koji su imali određenu ulogu u ostvarivanju plana Dionizija Sirakuškoga za prevlast na Jadranskom moru. Oni su uz njegovu pomoć utemeljili naseobinu i utvrdili je zidovima, uz more na dnu zaljeva, na njegovoj južnoj strani, na mjestu današnjega Staroga Grada. To nije prošlo bez otpora domaćih ilirskih starosjedilaca, koji su, vidjevši ugroženima svoje interese, pozvali u pomoć svoje sunarodnjake sa susjednog kopna. U bici koja je uslijedila doseljenici su uz pomoć Dionizijeva brodovlja s Isse pobijedili Ilire. Toj je pobjedi, najvjerojatnije, bio posvećen kratki grčki natpis, nađen početkom 19. stoljeća u Starome Gradu na kojem piše da su: »Farani od Jadasina i saveznika oružje . . . (oteli, posvetili?)« (J. Brunšmid, *Inscripfen und Münzen*, 16; Böckh, *CIG II*, p. 986 n. 1837c). Helenska se zajednica učvrstila i uspostavila autonomni polis s vlastitim zakonima i novcima. Pharos kuje i srebrne novčiće (sačuvano 8 komada) i to su jedini sačuvani srebrni novci grčkih kovnica u nas. To, bez sumnje, svjedoči o gospodarskoj snazi ove naseobine. Nažalost, vrela nam nisu zabilježila zbivanja iz ranije povijesti naselja. Jedna ostava farskih novaca nađena 1835. na položaju Škudljivac, oko 2 km sjeveroistočno od današnjega sela Vrbanja, u kojoj je bilo i heraklejskih novaca s nekim prekovima, datira se između 330—320. pr.n.e. Ona nam možda svjedoči o teškoćama kolonista, koje su mogle biti posljedica propasti sirakuške vlasti Dionizija II. (367—345) i prekida veza Pharosa s tim krajevima, u vezi s pritiscima ilirskih susjeda na otoku i kopnu.²

Najpoznatiji događaji iz povijesti Pharosa vezani su uz ličnost Demetrija Farskoga, vojskovođe i državnika (oko 260—213. pr.n.e.), koji je igrao istaknutu ulogu u tadašnjoj ilirskoj državi i vladao Pharosom i okolnim područjem. Zbog svoje politike došao je u sukob s Rimljanima, te je došlo do prve rimske intervencije na istočnoj jadranskoj obali 229—219. pr.n.e. Ove događaje zabilježio je povjesničar Polibije. Rimsko brodovlje došlo je 219. u Pharos i u bici koja je uslijedila Demetrije je ratnom varkom izvučen iz grada i poražen. Kako piše Polibije, konzul Lucije Emilije Paul i Marko Livije Salinator razorili su grad.³ Ostaci njegovih zidova još su vidljivi na nekoliko mjesta u Starome Gradu. Bio

² G. Novak, Hvar kroz stoljeća, 39; M. Nikolanci, Pharos, Rimljani i Polibije, *VAHD* (Antidoron M. Abramić), 56—59², 1954—1957, 52—59; E. Badian, Notes on Roman Policy in Illyria (230—201 B. C.), *Papers of the British School at Rome*, 20, 1952, 72—93; M. Zaninović, Gradina u luci antičkog Pharosa (Polyb., III, 19), *Opuscula archaeologica*, 9, Zagreb 1984, 35—46; P. Visona, Early Greek Bronze Coinage in Dalmatia and the Škudljivac Hoard, A Reappraisal of IGCH 418—420, *Proceedings of the 9th International Numismatic Congress Bern 1979*, Louvain-la-Neuve, Luxemburg 1982, 680—689.

³ Polyb., III, 19. Polibije veli da je konzul Emilije zauzeo grad jurišem i uništio ga. Razlikuju se interpretacije događaja — je li grad bio potpuno razoren ili ne. Tako De Sanctis, *Storia dei Romani*, III, 1, p. 325, bilj. 150, odbacuje Polibijevu tvrdnju. Međutim, ako je bio zauzet na juriš, onda je sigurno uvelike stradao. Poslije su se stanovnici vratili i ponovno se organizirali, te dobili i privilegije od Rimljana, kako to potvrđuju natpisi, novci i drugi arheološki ostaci.

je to kraj Demetrijeve vlasti i težak udarac naseobini, koja se nakon toga sigurno teško oporavljala. Pisana vrela ne bilježe nam neka kasnija zbivanja, osim grčkoga natpisa od kojeg su sačuvana dva ukrižana ulomka. U rimsko vrijeme enciklopedist Plinije Stariji označava ga kao utvrđeni grad sa zidovima: *cum oppido Pharia*, a otok tako naziva i geograf Ptolemej *Φαρία*.⁴

Što se dogodilo s neovisnim polisom nakon rimskog osvajanja i kakav je bio njegov upravno-pravni status, zanimljiv je i složen problem o kojem se ponešto pisalo, ali bez konačnih odgovora. Rekao bih da se mogu uspostaviti neka nova gledanja, što ih potpisani izvodi kako iz vlastitih tako i iz istraživanja drugih stručnjaka koji su se tim bavili, što će vjerujem pridonijeti boljem sagledavanju tih pitanja.

Nakon Demetrijeva poraza uslijedilo je dakle na otoku i širem području mutno povijesno razdoblje, o kojem nemamo izravnih vijesti. Čini se da rimska uprava nije bila trajno uspostavljena. Pharos je, naime, nastavio kovati svoje novce, što znači da je očuvao svoju autonomiju. Valja računati i s pojavom lokalnih upravljača, uzurpatora, koji su se nametnuli, bilo samom polisima, otoku ili širem području. Jedan od njih je vjerojatno Balej (*Ballaios*), poznat jedino po svojim novčićima, koji su nađeni pretežno na Hvaru i u Risnu — antičkom Rhizonu u Boki kotorskoj, a utvrđeni su primjerci i drugdje na našem kopnu, kao i na Apeninskom poluotoku, i to od Akvileje do Lokrija.⁵ Prema prihvatljivim mišljenjima ta se ličnost javlja u situaciji nakon pada ilirske države i njena posljednjeg vladara Gencija 167. pr.n.e., pa bi Balej bio jedan od onih koji su pokušali održati ilirsku zajednicu, sada kao *basileus* u Rhizonu, gdje se novci s tom titulom pretežno javljaju.

Ova nemirna vremena morala su po logici zbivanja i položaja otoka Hvara u središnjem dijelu naše obale utjecati i na sudbinu Pharosa i njegovih stanovnika. Oni su doživljavali velike teškoće, te su bili prisiljeni obratiti se za pomoć svojoj staroj metropoli na Parosu. Ilirsko je gusarenje s većim i manjim prekidima trajno ugrožavalo interese Grka na našoj, pa i italjskoj obali. Livije je zabilježio (Liv., 40, 18) kako se Tarent i Brundizij tuže senatu na Ilire, koji napadaju njihove teritorije. Bilo je to 181. pr. n. e., kada je u isto vrijeme pretor L. Duronije optužio Gencija senatu da su u njegovu kraljevstvu ranjeni neki rimski građani

⁴ *Pharia*, Plin., *N. h.*, III 152; *Tab. Peut.*; *Rav.*, V, 24 (408, 3). *Φαρία*, Ptol., II, 16, 9. Uspor. A. Mayer, *Zwei Inselnamen in der Adria*, 1. Kerkyra, 2. Pharos. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, N. F., Bd. 70, 1./2. Heft, Göttingen 1951, 76—105.

⁵ D. Rendić-Miočević, *Ballaios et Pharos*, *Archaeologia Iugoslavica*, 5, Beograd 1964, 83—92; idem, *Prolegomena ilirskoj numografiji*, *Godišnjak CBI*, III/1, 1965, 82—85; J. Brunšmid, *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens*, Wien 1898, Ristampa anastatica Aldo Ausilio editore in Padova, Padova 1979, 76. i d., tab. VI, VII; I. Marović, *Iz numizmatičke zbirke Arheološkog muzeja u Splitu*, *Godišnjak CBI*, XIII/11, 1976, 232—233, moguća identifikacija Baleja s Belom, koji je *princeps gentis*, i s Teuticom, Gencijevim poslanikom L. Aniciju (Liv., XLIV, 3); P. Visona, *Coins of Ballaios found in Italy*, *VAHD*, 78, 1985, 117—121; M. Bonačić-Mandinić, *Novac Farosa iz zbirke Machiedo u Arheološkom muzeju u Splitu*, *Arheološki vestnik*, 38, Ljubljana 1987, 403.

i latinski saveznici, a da druge rimske građane drži kao taoce za otkup na Korkiri (Korčuli) (Liv., 40, 42). Prema tome, ako su Gencijevi brodovi ugrožavali Tarent i Brundizij, onda možemo pretpostaviti, da ni naseobine na našoj obali, a među njima i Pharos, nisu bile u boljem položaju.

Te teškoće Farana poznate su nam iz važnog, nažalost polomljenog grčkog natpisa, koji se sačuvao u dva ulomka, s tim što je prvome (A) odrezana lijeva polovina, a drugom (B), koji se nastavlja na prvi, nedostaje desna polovina, pa dva ulomka postavljena dijagonalno jedan iznad drugoga tvore cjelinu. Ulomak B poznat je odavno, nađen je 1837. u Starome Gradu i objavio ga je već Böckh u svome korpusu (CIG II, p. 985, n. 1837b), zatim Brunšmid i L. Robert. Drugi ulomak nađen je kasnije, početkom ovog stoljeća. Oba je ulomka zatim ponovno dopunio i objavio L. Robert.⁶ U novome ulomku, u recima 8—10, nalazi se za našu temu važna obavijest da su Rimljani, odnosno rimski senat, dali štoviše obnovili Faranima određene povlastice. Vratili su im zakone otačca i zemlje koje su im bile oduzete na otoku ili izvan njega? Pored toga učinili su ih saveznicima dodijelivši im την συμμαχίαν και φιλίαν και τῶν φίλων φίλάντροπα ἐποίησαν [κύρια] (lin. 8—9.). Na taj su način Farani postali *amici et socii populi Romani*, a tu privilegiju, kako je poznato, dodjeljuje senat.

Stariji ulomak (B) govori o upućivanju poslanstva Farana u metropolu Paros, koja zatim upućuje poslanstvo u Delfe radi konzultacija o nastalim teškoćama. U svojoj opsežnoj i magistralnoj raščlambi teksta, što ga je rekonstruirao, L. Robert datirao je natpis u sredinu II. st. pr. n. e. ili prema njegovoj posljednjoj trećini. Radi se o zbivanju koje povijesno nije registrirano. Najvjerojatnije je Pharos bio uvučen u neki sukob s Rimljanima protiv svoje volje, možda i za račun Gencija, ili je pak stradao od oživjele gusarske djelatnosti svojih ilirskih susjeda. Drugi uzrok teškoća mogla je biti uzurpacija nekog lokalnog dinasta, koji se nametnuo gradu i otoku, kao što je bio Balej ili neka druga nepoznata ličnost, ako je to *ΔΙΜ*, čije prekove nalazimo na novcima Pharosa.⁷ Rimljani, znajući da Farani nisu krivi za ovu prisilnu antirimsku djelatnost, vratili su im njihova stara prava nakon što su sredili stanje u području, te su ih priznali i svojim saveznicima, što je farski natpis i ovjekovječio.

To je vrijeme kada Rimljani preuzimaju i druge ingerencije i potvrđuju svoje savezništvo s ilirskim plemenima koja su stala na njihovu

⁶ L. Robert, L'inscription hellénistique de Dalmatie, *BCH*, LIX, 1935, II, 459—513; idem, Inscriptions hellénistiques de Dalmatie, *Hellenica*, XI—XII, Paris 1960, 505—541; J. Bousquet, Inscription hellénistique de Dalmatie, *BCH*, LXXXV—1961—II, 589—600; L. Robert, Bulletin épigraphique, *REG*, LXXII, 1963, 142; G. Daux, Notes de lecture, *BCH*, LXXXVI, 1962, 976; L. Braccisi, o. c., 205—216.

⁷ D. Rendić-Miočević, Quelques remarques sur les monnaies de Dalmatie, *Actes Cong. Inter. Numism.*, Paris 1957, II, 83—87; idem, Prolegomena ilirskoj numografiji, *Godišnjak CBI*, III/1, Sarajevo 1965, 84—85; idem, Ilirski vladari u svjetlu epigrafskih i numizmatičkih izvora, *Historijski zbornik*, 19—20, Zagreb 1966—1967, 307; G. Gorini, Monte greche riconiate in Illiria, *Actes 9e Congr. Intern. numism.*, Berne 1979, Louvain le Neuve, Luxemburg 1982, 141—146.

stranu u sukobu s Gencijem. Tako su dobili potvrdu slobode i nisu morali plaćati danak, kako je to zabilježio Livije, 45, 26: *Senatum populumque romanum Illyrios esse liberos iubere... non solum liberos, sed etiam immunes fore Issenses et Taulantios Dassaretiorum, Pirustas, Rhizonitas, Olciniatas, Daorseis quoque immunitatem dare, quod relicto Caravantio (Gencijev brat) cum armis ad Romanos transissent*. Pharos se ovdje ne spominje, pa je prema tome njihov dekret ili bio već prije objavljen ili je Balej ovdje još uvijek, u vrijeme ovih zbivanja, imao svoju vlast, pa je savez s Faranima potvrđen nakon što je on bio uklonjen. To su pretpostavke na koje zasada nemamo pravoga odgovora.

Činjenica je, međutim, da su Farani postali *amici et socii populi Romani*. Za našu temu nije bitno je li to bilo početkom ili sredinom 2. st. pr.n.e., već sama činjenica da su došli pod patronat rimske republike i ušli u orbitu njenih interesa. Odatle prirodno slijedi proces koji s vremenom dovodi do uklapanja Pharosa u uži rimski pravni i administrativni sustav, bilo kao municipija ili kolonije.⁸

Saveznički rat (91—88. pr.n.e.) kako je poznato, označio je prekretnicu u statusu Italika u središnjem dijelu Apeninskog poluotoka, kada je *lex Iulia*, nazvan po konzulu Luciju Cezaru, 90. godina, dao rimsko građansko pravo saveznicima Italicima i Latinima koji nisu bili prišli pobunjenicima, čije je središte bilo u Korfiniju u zemlji Peligna. Slijedio je *lex Plautia Papiria*, objavljen početkom 89, kojim je rimsko građansko pravo dodijeljeno svim saveznicima južno od Pada. Zatim je iste godine zakon Gneja Pompeja Strabona (*lex Pompeia de Transpadanis*) dao latinsko građansko pravo i stanovnicima transpadanske Galije. Italija je postala zemlja s jedinstvenim pravnim sustavom municipijskog uređenja.⁹

U međuvremenu se na ilirskoj obali i nakon Gencijeva pada nižu događaji i sukobi zbog kojih će doći i do novih rimskih intervencija. Tako su na poziv Isejaca 158. pr.n.e. Rimljani započeli svoje ratovanje protiv Delmata, koji su bili prodrli na obalu u Manijskom zaljevu, zauzeli Salonu i ugrožavali isejske naseobine Tragurij i Epetij.¹⁰ Operacije protiv Delmata ponovili su Rimljani i 156. (App., *Illyr.*, 11). Konzul S. Fulvije Flak pobijedio je 135. Ardijejce i Plereje, koji su napadali

⁸ A. N. Sherwin-White, *The Roman Citizenship*, Oxford 1939, 113, 149, 154, i passim. Kako brojni grčki gradovi u Italiji urastaju u rimski pravni sustav: F. Sartori, *Problemi di storia costituzionale italiota*, L'Erma di Bretschneider, Roma 1953; uspor. Puteoli, str. 63; posebno područje Japigije, str. 78—101, te instruktivan za našu temu slučaj Rhegiuma, str. 134—142; E. Kornemann, *Municipium*, PWRE, 31, HB, Stuttgart 1933, col. 570—594.

⁹ E. Kornemann, o. c., col. 578. i d.; U. Laffi, *Sull'organizzazione amministrativa dell'Italia dopo la guerra sociale*, *Akten des VI. Intern. Kongr. für griechische und lateinische Epigraphik*, München 1972, *Vestigia*, Bd. 17, München 1973, 37—53; H. G. Pflaum, *La romanisation de l'Afrique*, *Vestigia*, Bd. 17, München 1973, 55—71; H. Bengtson, *Grundriss der römischen Geschichte mit Quellenkunde*, Erster Band Republik und Kaiserzeit bis 284 n. Chr., München 1970², 176—178.

¹⁰ Polyb., XXXII, 9; M. Zaninović, *Ilirsko pleme Delmati*, *Godišnjak CBI*, IV/2, 1966, 27—28.

»rimsku Iliriju« (App., *Illyr.*, 10; Liv., *Per.*, 56). Pohod L. Cecilija Metela na Segestiku i boravak među Delmatima u Saloni 119. p.n.e. značio je i prvo zauzimanje Salone od strane Rimljana (App., *Illyr.*, 11). Četrdeset godina kasnije od 78. do 76. pr.n.e. odvijale su se po Dalmaciji i njenom primorju operacije prokonzula Gaja Koskonija, koji je porazio Delmate i ponovno im oduzeo Salonu, pa je ona otada u trajnom rimskom posjedu (Eutrop., VI, 4; Orosius, *Hist.*, V, 23).

Valja s velikom vjerojatnošću, pretpostaviti da je najveći dio tih operacija na ovaj ili onaj način stizao i do Pharosa, pogotovo ako se uzme u obzir kretanje brodovlja i njihovih operacija u tim pohodima. Dobre luke i plodna polja Pharosa mogla su igrati određenu ulogu u planovima rimskih vojskovođa, tim više što su tu imali otprije potvrđene prijatelje i saveznike. Stoga je logično pretpostaviti da su se i u Pharosu, tragom vojnih pohoda, već u 2. st. pr.n.e. doseljavali i rimski građani, Italici i drugi, koji su u tome nalazili u prvome redu trgovački, pa i neki drugi interes. Spomenuli smo kako je Gencije 181. pr.n.e. držao na Korkiri (Korčuli) zarobljene neke rimske građane, koji su, znači, već tada ovamo stizali. Proces doseljavanja zahvatio je još intenzivnije i središta na susjednoj obali, kao što su Salona i Naron, oba naselja i luke na pradavnim prometnim pravcima i križanjima, s kojima je i otok Hvar od uvijek bio kulturno, civilizacijski i prometno povezan. I u njih su Italici stizali već u 2. st., a u povećanom broju nakon Koskonijevih osvajanja.

Nakon toga dolazi Julije Cezar i njegova djelatnost u Iliriku, koja je imala široke reperkusije. On je veoma dobro poznao prilike u ovoj svojoj pokrajini, koja mu je dana na upravu s »*lex Vatinia*« 59. pr.n.e. Bio je konzul Ilirika skupa sa zapovjedništvom u Galiji Cisalpini.¹¹ U zimi 56/57. zaputio se u Ilirik, ali se zbog problema s Galima i Venetima nije duže zadržao. U Akvileji je 3. ožujka 56. primio isejsko-tragurinsko poslanstvo, te im je potvrdio prijateljstvo i savez.¹² Problemi su po svoj prilici i nastali zbog odnosa doseljenih Italika i starosjedilaca. Nekako istovremeno Cezarov legat Kvint Numerije Ruf, kao njegov predstavnik, rekonstruirao u Issi jedan portik. Cezar je 54. intervenirao protiv Pirusta, zatim je održao *conventus iuridicus* i vratio se u Galiju (B. G., V, 1—2). Bez uspjeha je, međutim, ostala njegova intervencija protiv Delmata kod Promone, koju su Delmati bili oduzeli Liburnima 51. pr. n. e. (App., *Illyr.*, 12).

¹¹ Klotz, *Iulius Caesar, PWRE*, 19 HB, 1917, col. 200, 8; M. Cary-F. E. Adcock, *Cambridge Ancient History*, vol. X, Cambridge 1932, 519, 617; D. Rendić-Miočević, *Ricordi aquileiesi nelle epigrafi di Salona, Studi aquileiesi offerti a G. Brusin*, Aquileia 1953, 67—81; J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969, 38—40.

¹² M. Suić, *Marginalije uz isejsko poslanstvo Cezaru, VAHD*, 68, 1966, 181—191; idem, *Derniers résultats des recherches sur la constitution municipale de la Salone antique, Disputationes Salonitanae*, 1970, Split 1975, 31—37; D. Rendić-Miočević, *Salone d'après les sources antiques et question des Grecs salonitains, Disputationes Salonitanae*, 1970, Split 1975, 23—30.

Došlo je do izravnog sukoba s Pompejem 49. pr. n. e. koji je imao dalekosežne posljedice po naše krajeve. Iste godine sukobljava se kod Curicte (Krka) Pompejevo brodovlje s Cezarovim četama, koje su poražene. Nakon toga Pompejev legat Marko Oktavije opsjeda Salonu i Epidaur, ali su se u oba slučaja Cezarovi pristaše uspješno oduprli (*Bell. civ.*, III, 9). Ovdje su oni bili organizirani u *conventus civium Romanorum*, kao i u Naroni. Dvije godine kasnije — 47. — pompejevce je porazio P. Vatinije u bici kod otoka Tauride, najvjerojatnije Šćedra, na južnoj obali otoka Hvara (*Bell. alex.*, 47, 2). Ostatak brodovlja Marka Oktavija povukao se u luku Isse, kamo je nakon tri dana stigao P. Vatinije, pa mu je M. Oktavije morao prepustiti otok i luku,, iz koje je već prije s nekoliko malih brodova otplovio prema Grčkoj i Siciliji. Isejci su se predali Vatiniju na milost i nemilost, grad je odsada *oppidum civium Romanorum*, kako ga naziva Plinije Stariji (*N. H.*, III, 152), to jest municipij rimskih građana.¹³ Salona, Naroni i Epidaur postali su kolonije rimskih građana.¹⁴ Cezar je na taj način nagradio svoje vjerne pristaše u sukobu s Pompejem i ojačao rimski element u jednom još uvijek nemirnom i nepokorenom području rimske države. Ta je politika bila u skladu s njegovim djelovanjem i u drugim pokrajinama gdje je ratovao ili intervenirao.¹⁵

Sada se moramo upitati kakav je nakon svih ovih dugotrajnih zbivanja i peripetija, u koje je zasigurno i Pharos bio s voljom ili bez nje, upleten, njegov upravno-pravni položaj? Kod Plinija je *Pharia oppidum*, koji je kao takvu bilježi skupa s Issom: *Issa civium Romanorum et cum oppido Pharia* (Plin., *N. h.*, III, 152). Th. Mommsen uz prvu objavu hvarskih latinskih natpisa u svome monumentalnome *Corpusu* ovako se izjasnio o statusu grada: *Pharia insula et oppidum*. Nakon što je grad bio razoren 219: *Id tamen manssise diserte testantur Plinius et Ptole-*

¹³ G. Novak, *Vis*, Zagreb 1961, 47—49; idem, *Issa i isejska država*, VAHD, 55, 1953, 40—42; M. Suić, *O municipalitetu antičke Salone*, VAHD, 60, 1958, 11—38; A. Degrassi, *Scritti vari di antichità*, vol. IV, Trieste 1971, 300; J. Wilkes, o. c., 95; G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965, 100; M. Zaninović, *Decuriones at Salona*, *Akten des VI Intern. Kongr. für Griechische und Lateinische Epigraphik*, München 1972, *Vestigia*, Bd. 17, München 1973, 499—502.

¹⁴ M. Suić, o. c., bilj. 13; idem, *Pravni položaj grčkih gradova u Manijskom zaljevu za rimske vladavine*, *Diadora*, 1, 1959, 147. i d.; idem, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976, 35; J. Wilkes, o. c., 95; G. Alföldy, o. c., 100; M. Zaninović, o. c., iz bilj. 13.

¹⁵ Kornemann, o. c., col. 591; A. Degrassi, *L'amministrazione delle città*, *Scritti vari di antichità*, vol. IV, Trieste 1971, 86—91. za Cezarove naseobine; D. Magie, *Roman rule in Asia Minor*, Princeton 1950, 405, 414. Cezar šalje skupine rimskih građana i useljava ih u stare helenističke gradove u Maloj Aziji, koji postaju rimske naseobine, kao Parium, Apamea, Sinope, Heraclea Pontica i dr. F. E. Adcock, o. c., 705—711; F. Vittinghoff, *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus*, *Abh. Akad.*, Mainz 1951, 124. i d. Brojna *oppida* u sjevernoj Africi za Cezara postaju municipiji i kolonije: L. Teutsch, *Das römische Städtewesen in Nordafrika*, Berlin 1962, passim., L. T. Salmon, *Roman Colonization under the Republic*, London 1969, 129—144; H. Bengtson, o. c., bilj. 9, 232.

maeus et fuisse ibi, ubi nunc est Cittavecchia (Stari Grad) tituli graeci docuerunt ibi reperti nomen habentis oppidi. Latini qui inde prodierunt Omnes sunt argumenti privati. Mommsen dakle ostaje kod Plinija.

Danas imamo dva natpisa u kojima se spominju upravni funkcioneri na otoku:

1. *Clodiae Severae / Clodius Gallicanus / et Vipsana Surilla fil(ii) / l(ocus) d(atatus) d(ecreto) d(ecurionum)*, CIL III, 3084, Hvar.
2. *...Caio Cornificio C?jaro nomine suo et C(ai) Co[rnificii].. / ...Corn]ificiae Gavillae filior(um) aedem ae[ternam? vel ae[di]ficavit? ... / ... facie]nda curavit idemque dedicavit et popul[o ...] / decurio adlectus.*

Ovaj drugi natpis uklesan je na arhitravnoj kamenoj gredi, sačuvane dužine od 1,98 m, koja je bila naknadno upotrijebljena kao okomiti stup (*stipes*) antičkog tijeska za ulje, što se nalazi među ostacima prostrane *villae rusticae* na položaju Kupinovik, sjeverno od sela Dola, istočno od Staroga Grada. Potpisani je objavio natpis, koji se po elementima pisma, sadržaja i okolnosti nalaza može datirati u kraj I. st. pr. n. e. Gornji se natpis može datirati u vrijeme ranoga principata.¹⁶

Nesigurnost u procjeni statusa Pharosa, tj. Pharije, iskazuje i E. Polaschek u svome članku u PWRE, kada neodređeno veli da je rimska Pharia bila »eine römische Territorialgemeinde« — rimska teritorijalna općina ili zajednica.¹⁷ U svojoj raspravi o pravnom položaju grčkih gradova u Manijskom zaljevu dotakao se i M. Suić statusa Pharije.¹⁸ On smatra da je Pharia *praefectura*, niža upravna zajednica pod administrativnom jurisdikcijom kolonije u Saloni. Svoje mišljenje zasniva na poznatom natpisu CIL III 14712, što ga je F. Bulić našao u Saloni 1901. i objavio godinu dana kasnije.¹⁹ Natpis je bio iskopan s drugim nalazima na jednoj livadi u blizini nekadašnjega gradskog zida u južnom dijelu grada. Ovaj predio, zvan Jankovača, nalazio se, prema Buliću, u području nekadašnje luke, i to njena unutrašnjeg dijela, antičke Salone. Natpis glasi: *L(ucio) Anicio L(ucii) f(ilio) / Paetinati / IIII vir(o) iure dic(undo) quinquennial(i), prae(fecto) / quinq(uennali) Drusi Caesar(is) / Germanici, prae(fecto) / quinq(uennali) P(ublii) Dolabellae, / pontifici,*

¹⁶ M. Zaninović, The New Latin Inscription from Pharia, *Actes du VIIe Congr. Intern. d'épigraphie grecque et latine*, Constanza 1972, Bucuresti-Paris 1979, 493—499; *L'année épigraphique*, 1978, no. 615; idem, Novi latinski natpis iz Dola na otoku Hvaru, *Arheološki radovi i rasprave*, VIII—IX, Zagreb 1982, 141—149. Natpis CIL III 10095 nije nađen u Starom Gradu, već u Saloni: vidi CIL III, 1, p. 2328¹⁷⁶; G. Alföldy, Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia, Heidelberg 1969, s. v. *Gallicanus*.

¹⁷ E. Polaschek, PWRE, XIX, s. v. *Pharos*, col. 1866.

¹⁸ M. Suić, *Diadora*, 1, 1959, 141—149; G. Alföldy, *Bevölkerung*, 107; J. Wilkes, o. c., 228.

¹⁹ F. Bulić, Ritrovamenti antichi nelle mura perimetrali dell'antica Salona — L'iscrizione della »*praefectura phariaca Salonitana*«, *Bull. di archeol. e storia dalmata*, 25, 1902, 2—23. Cf. CIL III 14713 nađen na istome mjestu. Za prefekturu najnovije: U. Laffi, o. c. iz bilj. 9, 41—46; Uspor. E. Sachers, *praefectura*, PWRE, 22, 2, 1954, col. 2380—2382.

flamini / Iuliae Augustae, praef(ecto) / fabr(um), / praefectur(a) phariac(a) Salonitan(a), CIL III, 14712, Salona. Bulić je datirao natpis između 14—19. n. e. Natpis je osim ostaloga posebno zanimljiv po *cursus honorum*, tj. nizu raznih upravnih i drugih funkcija što ih je obavljao Petinat, pripadnik gornjeg salonitanskog staleža.

Nas u prvome redu zanima *praefectur(a) phariac(a) Salonitan(a)*. Bulić ju je razriješio, po našem i drugim mišljenjima, s potpunim pravom kao upravu salonitanskog *pharusa*, tj. svjetionika, jednog ili više njih, u prostranoj luci i zaljevu Salone. To je iz više razloga mnogo prihvatljivije nego tumačenje koje u ovoj prefekturi vidi upravnu jedinicu rimske Phariae — Hvara. Mišljenje da je riječ o svjetioničkoj upravi, a ne o Phariji, zastupaju i E. Polaschek i A. Betz.²⁰ Vrijeme ovoga natpisa pada nakon gotovo jednog stoljeća rimske vlasti u Saloni. Prema tome, prirodno je očekivati da će jedna od najvažnijih luka na našoj obali u antici i k tome glavni grad velike i bogate pokrajine imati i svoju svjetioničarsku organizaciju. Salonitanska luka nalazila se u istočnom dijelu prostranoga zaljeva (*Manios kolpos* ili *sinus Salonitanus*), koji je dug oko 19 km u smjeru istok — zapad, od ušća rječice Jadra do Trogira (Tragurija), širine 3 — 6 km. Upravo u istočnom dijelu zaljeva nalazi se desetak malih otočića i hridi, na kojima se i danas nalazi nekoliko svjetionika radi sigurnosti plovidbe. Da je plovidba i u antičko vrijeme bila itekako nesigurna, svjedoče i potopljene lađe u zaljevu, poput one s teretom amfora iz Betike u Hispaniji, nađene u predjelu Špinuta, na sjevernoj strani Marjana.²¹ U to vrijeme Salona je vrlo prometna luka, puna vojnika i poslovnih ljudi. Vojska tih godina gradi pet velikih cesta koje vode iz Salone u unutrašnjost pokrajine, gdje se nalaze veliki legijski logori u Burnumu i Tiluriju, kao i manji logori pojedinih kohorti. Takva luka i promet dobili su i svoju svjetioničku službu, kakvu su uostalom imala i druga važna lučka središta na Sredozemlju toga vremena i prije, a neka su bila i manje važna od Salone. To su npr. Ostia, Misenum, Ravenna, Forum Iulii (Fréjus), Leptis Magna u Libiji i dr.²² Ostatke salonitanske luke prekrpio je mulj i zemlja. Ostaci svjetionika nisu nađeni. Prirodno je da je sve što je bilo blizu obale bilo skinuto jer je kamenje ruševina bilo idealan građevinski materijal, koji se stoljećima raznosio od Splita do Venecije. Međutim, utvrđeni su predmeti lučke opreme, kao npr. koluti za vezivanje lađa, i to na izvornome mjestu, na sjevernoj strani luke ispod zidova današnjeg teatra. U južnom dijelu luke, nasuprot ovoj prethodnoj zaštitna istraživanja otkrila su 1976. ostatke lučkih uređaja, i to na dubini od 1,5 me-

²⁰ E. Polaschek, l. c.; A. Betz, Die Leuchtturm und Flottenstation Salonae, *JÖAI*, 35, 1943, *Beiblatt*, 127—138.

²¹ D. Vrsalović, Istraživanja i zaštita podmorskih arheoloških spomenika u SR Hrvatskoj — Exploration and Preservation of the Underwater Archaeological Sites and Finds in SR Croatia, Zagreb 1974, 25.

²² K. Lehmann-Hartleben, Die antiken Hafenanlagen des Mittelmeeres, Leipzig 1923, passim, za Salonu str. 280, bilj. 250; M. Bollini, *Antichità classiarie*, Ravenna 1968, 53, 68, 69, 71, 72; L. Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World*, Princeton 1971, 366—368.

tra, što svjedoči o veličini nanosa od antike i o promijenjenom izgledu, uzrokovanom spuštanjem obale i nanosima Jadra.²³

Iz Epetija (Stobreča), dakle salonitanskog teritorija, potječe jedan drugi natpis, u kojem se također spominje *praefectura Salo[nitana]*.²⁴ To također ide u prilog mišljenju da se i Petinatova magistratura i njegova *praefectura phariaca* mogu protumačiti u okvirima salonitanske administracije. Naime, ako bi stanovnici Pharosa bili postavili počasni natpis svome patronu, onda bi to prije učinili u svome gradu, a ne u Saloni. Salona kao kolonija ima i svoju kolonijsku katastarsku podjelu zemljišta, limitaciju ili centurijaciju, kao i druge rimske kolonije na našem primorju, kako je to prikazao M. Suić. Kao argument u prilog mišljenju da je Pharia bila *praefectura* i dio salonitanskoga agera navodila se i činjenica, da i u ravnici između Staroga Grada i Vrboske i Jelse postoji antička podjela zemljišta, koja je uzeta kao dio salonitanskoga agera, pa je i Pharia bila upravna jedinica u administraciji tamošnje kolonije. Potpisani je, međutim, utvrdio da se ovdje radi o izvornoj grčkoj podjeli zemljišta,²⁵ koju su proveli doseljenici kada su došli s Parosa, kako su to bili učinili i doseljenici u naseobini na mjestu današnje Lumberde, o čemu postoji čuvena lumbardska psefizma. Kako je poznato, osnovna limitacijska jedinica u agerima Pole, Iadera i Salone jest četverokut sa stranicom od 20 actusa, tj. oko 710x710 m. Međutim, značajka je pharskih čestica njihova izduženost u obliku pravokutnika, sa stranicama kraćom 180, a dužnom 900 m, što iznosi nešto manje od 1x5 stadija ili 6x30 plethrona, izraženo u grčkim mjernim jedinicama, koje su upotrijebljene i na lumbardskoj psefizmi. Moguće je da je ovaj grčki katastar doživio neke promjene ili proširenje u rimsko vrijeme, ali to je predmet posebnih proučavanja i mjerenja. Međutim, ovdje bih ponovno podvukao činjenicu koju sam ustvrdio još u svojoj raspravi o Delmatima prije dvadeset godina, da u hvarskoj ravnici postoji podvojenost područja. Naime, u istočnoj dolini, koja se pruža od Vrbanja i Svirača do Jelse i koja je blagim uzvišenjem odvojena od one prema Vrboskoj, nema tragova antičke podjele. Kako se i kod Vrbanja i kod Jelse nalaze impozantne pretpovijesne gradine, to valja pretpostaviti da su domaći Iliri zadržali posjed ovoga dijela ravnice. Naime, i natpis o vraćanju zemlje Pharanima od senata, govori o toj dvojnosti zemalja koje su bile vraćene polisima na otoku i dane na upotrebu. Znači da je ovdje bilo tenzija i sukoba koji nam nisu svi zabilježeni.

²³ F. Oreb — B. Kirigin, Lučki objekt u Saloni primjer gradnje na stupovima, Materijali, tehnike i strukture predantičkog i antičkog graditeljstva na istočnom jadranskom prostoru, Zagreb 1980, 111—114; M. Zaninović, Novi latinski natpis iz Dola na otoku Hvaru, *Arheol. rad. i rasprave*, VIII—IX, 1982, 145.

²⁴ E. Polaschek, *ibid.*: *elatae funere p[ublico] / a praefectura Salo... / et Scutiae Priscilla[e] M. Coelio M. f. Max. M. Suić, Diadora*, 1, 1959, 169.

²⁵ M. Zaninović, Greek Land Division at Pharos, *Archaeologia Jugoslavica*, 20—21, Beograd 1980—1981, 91—95; *idem*, Grčka podjela zemljišta u polju antičkog Pharosa, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, Hvar 1983, 4—10; *idem*, New Contributions to the Archaeology of Pharos, *VAHD*, 77, 1984, 93—101.

U tom je smislu usmjereno i novije mišljenje o gradnji kula na Purkin-kuku, Maslinoviku i Toru u svrhu kontrole ravnice. Potpisani je to ve-
zao uz djelatnost Demetrija Farskog.²⁶ A činjenica da ovdje nema pod-
jele potvrđuje da ona nije obavljena u rimsko vrijeme, jer bi Rimljani
bez sumnje bili uključili i ovaj istočni dio u svoju centurijaciju. Znači
da su antički rimski vlasnici nekoliko *villa rustica* u ovome prostoru
jednostavno naslijedili prijašnju parcelaciju, bez potrebe da je mijenja-
ju, ili su to bili nekadašnji domaći vlasnici ilirskog gornjeg sloja, koji
su našli *modus vivendi* s Grcima i kasnije Rimljanima. Naime, u veli-
kom istočnom potezu otoka od Jelse dalje antika je barem po dosadaš-
njim istraživanjima manje zastupljena, osim na krajnjem istočnom kra-
ju oko Sućurja.²⁷ Još jedna značajna potvrda izvorne grčke podjele jest
međašni kamen s grčkim natpisom i ilirskim imenom, nađen još u proš-
lom stoljeću: *ὄρος Μαθίος Πυθεό(υ)*, znači: međašni kamen Mathiosa
(sina) Pytheova (Brunšmid, Inschrift, und Münz., p. 19). Prema tome,
izvorna podjela zemljišta, što su je izvršili doseljenici polisa u Pharosu
isključuje tu podjelu kao dokaz za pripadnost Pharosa ageru kolonije
u Saloni, jer da je ona obavljena u vrijeme uspostave kolonije, onda bi
po logici rimske agrimensorske birokracije i čestice na Hvaru imale
dimenzije onih u matičnoj koloniji, kao što ih imaju one na otoku
Ugljanu pred Zadrom.

Prema tome, hvarski natpisi koji spominju municipalne dostojan-
stvenike ne mogu se odnositi na članove gradskoga vijeća u Saloni, već
se moraju vezati uz municipalnu konstituciju rimske Pharije. Možemo sa-
žeto ponoviti:

Prema izvornom vrelu s natpisa, polis Pharos je već u 2. a možda
i krajem 3. st. pr. n. e. *amicus et socius populi Romani*, te je ušao u
izravnu sferu rimskih interesa i pod njegov patronat.

Vrijeme nakon propasti ilirske države 167. bilo je razdoblje u ko-
jem su prava polisa bila također ugrožena i osporavana oživjelim ilir-
skim gusarenjem ili prevlašću lokalnih dinasta, poput Baleja i mogućih
drugih.

Nakon Koskonijeva konačnog osvajanja Salone za Rimljane 76. pr.
n. e. jača priljev već otprije prisutnih Italika, koji organiziraju svoje
zajednice u konvente. Možemo pretpostaviti da je jedan dio tih trgovaca
i mešetara stigao i u Pharos zbog prijašnjeg savezništva.

Cezar u pedesetim godinama pr. n. e. u više navrata izravno in-
tervenira u području Ilirika, posebno obale, Salone, Rhizona, Epidaura,
te u unutrašnjosti između Liburna i Delmata oko Promone.

²⁶ M. Zaninović, Ilirsko pleme Dalmati, *Godišnjak CBI*, IV/2, Sarajevo
1966, 74, bilj. 138; idem, Nalazi sa Tora kod Jelse kao prilog njegovoj kronologiji,
Opuscula archaeologica, 7, Zagreb 1982, 70—71; B. Kirigin — P. Popović,
Maslinovik: a Greek Watchtower in the chora of Pharos, A Preliminary Report, *BAR
International Series*, 431, Oxford 1988, 177—189.

²⁷ M. Zaninović, O naseljenosti otoka Hvara u antičko doba, *VAHD*, 68, 1966,
210.

Njegov legat i patron Isse Kvint Numerije Ruf boravi na tom otoku između 55—51. pr. n. e.²⁸ Cezar daje kolonijski status gradovima na obali u kojima su se nalazile brojne skupine rimskih građana, njegovih pristaša, organiziranih u konventima, kao Saloni, Naroni, Jaderu i Epidauru. Moguće je da je i Varvaria u liburnskoj unutrašnjosti, na granici prema Delmatima, dobila status municipija s institucijom kvatuorvirata.²⁹

Pharos nije bio dio salonitanskog agera jer je njegov antički katastar izvorna podjela zemljišta grčkih doseljenika, načinjen po grčkom principu izduženih čestica i dimenzija u grčkim mjerama. Tu podjelu potvrđuje izvorni grčki međašni natpis.

Nakon što je Cezar uklonio pokušaj Pompejevaca da ovladaju Jadranom Issa je postala *oppidum civium Romanorum* 46. g. pr. n. e. U svojoj listi *oppida* Plinije je uvrstio i Phariju. Današnje stanje znanosti smatra da je priličan broj *oppida* već u Cezarovo vrijeme bio uključen u rimski municipalni sustav,³⁰ a ako ne, to se desilo u Augustovo ili Tiberijevo vrijeme. To je bio slučaj s nizom *oppida* na liburnskoj obali.

To se najvjerojatnije dogodilo i s Pharijom, ako ne već u Cezarovo vrijeme, kao Issa, a ono pod Oktavijanom, koji je ovuda plovio 34. pr. n. e., kada je pokorio srednju Dalmaciju i odveo stanovništvo Korkire (Korčule) i Melite (Mljeta) u ropstvo (App., *Illyr.*, 16). Dva natpisa koja potvrđuju municipalne dostojanstvenike, dekurione, od kojih ovaj noviji oblikom svojih slova i sadržajem može ići i u drugu polovinu 1. st. pr. n. e., potvrđuju da je i Pharia imala u to vrijeme status rimskoga municipija. Bio je to cvatući municipij bogatih građana i posjednika s nizom gospodarskih i ladanjskih vila u plodnome polju. Ispod današnjeg Staroga Grada kriju se ostaci antičkog Pharosa, ali i rimskog municipija, koji je imao mozaike, terme i sve druge elemente rimskog gradskog života s autonomnom municipalnom organizacijom, rimskim odrazom nekadašnje helenske nezavisnosti jednoga drevnog naselja.

²⁸ CIL III 3078, CIL I 605. Uspor.: B. Gabričević, Issa i njezin patron Q. Numerius Rufus, *Adriatica praehistorica et antiqua — Miscellanea G. Novak dicata*, Zagreb 1970, 553—562.

²⁹ M. Suić, *Municipium Varvariae, Diadora*, 2, Zadar 1962, 179—198.

³⁰ E. Kornemann, *Municipium, PWRE*, 31 HB, 1933, col. 593—598; idem, *Oppidum, PWRE*, Bd. 18, 1, 1939, col. 715—723; L. Teutsch, o. c., 46, 78, posebno slučaj Utike: 56—57; F. Vittinghoff, *Zur römischen Municipalisierung des lateinischen Donau-Balkanraumes — Methodische Bemerkungen, Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, II, Principat*, 6, W. de Gruyter, Berlin-New York 1977, 3—51; G. Alföldy, *Municipes Tibériens et Claudiens en Liburnie, Epigraphica*, 23, 1961, 53—65; J. Wilkes, *Dalmatia, The Foundation of Liburnian Cities*, London 1969, 487—492; L. Margetić, *Il ius Italicum delle comunità liburniche*, (Plin., *Nat. hist.*, III, 21, 193), *Živa antika*, Skopje 1977, 402—409; idem, *Plinio e le comunità della Liburnia, Atti, Centro Storico Rovigno*, vol. 9, 1978—1979, 301—358; M. Zaninović, *Antički natpis iz Jurjeva, Senjski zbornik*, VI, Senj 1975, 159—166.

Summary

PHAROS — FROM POLIS TO MUNICIPIUM

The Greeks from the island of Paros in the Aegean founded their settlement where today is Stari Grad on Hvar¹. This took place at the time of the 99th olympiad, i.e. in 385/4 B.C. as recorded by Diodorus Siculus. The settlers were helped by the tyrant Dionysius of Syracuse. The existence of this polis has been confirmed by archaeological remains and inscriptions, however not many historical events have been noted in the life of the settlement.

The best known events from the history of Pharos are connected with Demetrius of Pharos (c 260—213 B.C.). He was the ruler of Pharos and had a distinguished role in the Illyrian state. Because of his political activities he came into conflict with Rome. Rome intervened and the consul L. Emilius Paulus conquered Pharos and demolished its walls in 219 B.C. Demetrius fled to Macedonia to his ally Philip V². Historical sources do not note events on the island after Demetrius nor after the collapse of the Illyrian state in 167 B.C. It seems that the island was ruled by various Illyrian usurpers known only from their coins. One of these was Ballaios⁵ who ruled the whole of the island as well as the coast up to Rhizon.

Difficult times and lively Illyrian piracy brought Pharos into great danger. The Pharians asked for help from their metropolis Paros; evidence for this action remains in a Greek inscription in two parts published by L. Robert⁶. The inscription states that the Senate of Rome returned to the Pharians the laws of their fathers and the lands which had been taken away from them on the island; furthermore the Senate assigned them alliance and friendship and the Pharians became *amici et socii populi Romani*. The inscription is dated to the second century B. C. At this time Pharos came under the influence of Rome and under the patronage of the Roman Republic. The Romans followed the same policy towards some Illyrian tribes after defeating the last Illyrian ruler, Gentius, in 167 B.C. In the following decades Rome undertook several operations against the Delmatians, Ardieans and other Illyrians. Some of these operations took place round the island of Hvar which, because of its good harbours and fertile fields, offered supplies and rest for the ships and the army. The pro-consul Caius Cosconius definitely conquered Salona in 76 B.C. With this event began a stronger flow of immigration from Italy to Salona and other parts of our coast and islands. The Italians were organised into *conventus civium Romanorum*^{11,12}.

The activities of Julius Caesar in Illyricum had wider repercussions. In the conflict between the followers of Pompeius and Caesar, Caesar's side was victorious. This took place after the siege of Salona in 49 B.C. and after the naval battle by the island of Tauris (Šćedro) in 47 B.C. The Pompeians took refuge in the harbour of the neighbouring island of Issa which, after their defeat, became *oppidum civium Romanorum*¹³ as stated by Pliny the Elder. The same author mentions Pharia as an *oppidum*.

On Hvar the inscription CIL III 3084 mentions *decuriones*. The author has published another inscription which speaks of *decurio adlectus*¹⁶. Earlier opinions which considered Pharia as the *praefectura* of the colonia of Salona have to be changed because the author established an original Greek territorial division in the plains of Pharos ten years ago²⁵. The inscription which mentions *praefectura*

phariaca Salonitana CIL III 14712 refers to a lighthouse at Salona. The Greek *chora* in the plain of Stari Grad has elongated lots which differ from those found around the *coloniae* of Salona, Iader and Pola. Those were typically-Roman quadrangular. Caesar gave the status of *colonia* to the coastal cities in which his supporters were resident. This also was his policy for other parts of the Roman republic¹⁵. Many *oppida* became *municipia* as did Issa. This is the city where Caesar's legate Quintus Numerius Rufus spent the years 55—51 B.C.²⁸. Two inscriptions which note decurions on the island of Hvar enable us to claim that Pharia became a *municipium*, if not in Caesar's time then in the time of Augustus at the latest. This is the time when other *oppida* on the Liburnian coast became *municipia*. The contents and the shape of the letters of our inscription confirm the date to the end of the first century B.C. It also makes a logical ending to the Roman alliance and patronage noted on the Greek inscription from the second century B.C.

The best known events from the history of Pharos are connected with Demetrius of Pharos (c. 280—213 B.C.). He was the ruler of Pharos and had a distinguished role in the Hlyrian state. Because of his political activities he came into conflict with Rome. Rome intervened and the coastal E. Emilian Pharia captured Pharos and demolished its walls in 213 B.C. Demetrius fled to Macedonia to his ally Philip V. Historical sources do not note events on the island after Demetrius' death after the collapse of the Hlyrian state in 167 B.C. It seems that the island was ruled by various Hlyrian usurpers known only from their coins. One of these was Ballios who ruled the whole of the island as well as the coast up to Elikon.

Difficult times and lively Hlyrian piracy brought Pharos into great danger. The Pharians asked for help from their metropolitan Paganus evidence for this action remains in a Greek inscription in two parts published by L. Robert. The inscription states that the Senate of Rome returned to the Pharians the laws of their fathers and the lands which had been taken away from them on the island; furthermore the Senate assigned them alliance and friendship and the Pharians became amici et socii populi Romani. The inscription is dated to the second century B.C. At this time Pharos came under the influence of Rome and under the patronage of the Roman Republic. The Romans followed the same policy towards some Hlyrian tribes after defeating the last Hlyrian ruler, Gentius, in 167 B.C. In the following decades Rome undertook several operations against the Delmatae, Ardiaei and other Hlyrians. Some of these operations took place round the island of Hvar which because of its good harbours and fertile fields offered supplies and rest for the ships and the army. The pro-consul Gaius Cosconius definitely captured Salona in 78 B.C. With this event began a stronger flow of immigration from Italy to Salona and other parts of our coast and islands. The Italians were organized into *coloniae* Romanorum¹⁶.

The activities of Julius Caesar in Hlyria under wider responsibilities in the conflict between the followers of Pompeius and Caesar, Caesar's side was victorious. This took place after the siege of Salona in 49 B.C. and after the naval battle by the island of Tauris (Štadron) in 47 B.C. The Pompeians took refuge in the harbour of the neighbouring island of Iaz which, after their defeat, became *oppidum civium Romanorum*¹⁷ as stated by Pliny the Elder. The same author mentions *Pharia* as an *oppidum*.

On Hvar the inscription CIL III 3082 mentions *decuriones*. The author has published another inscription which speaks of *decurio edilis*¹⁸. Further opinions which considered *Pharia* as the praetorium of the *colonia* of Salona have to be changed because the author established an original Greek territorial division in the plains of Pharia ten years ago¹⁹. The inscription which mentions *praetorium*